

TÜRÜK

Uluslararası Dil, Edebiyat

ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2015 Yıl:3, Sayı:5

Sayfa:225-244

ISSN: 2147-8872

TANZİMAT DÖNEMİ YAZARLARININ ROMAN KAHRAMANLARINDA OKUMA KÜLTÜRÜ

Mehmet Onur Hasdedeoğlu*

ÖZET

Tanzimat Fermanı ile bir devlet politikası olarak başlayan modernleşme, kısa bir süre içerisinde devletin bütün organlarına yayılarak toplumun gündelik hayatını da etkiler. Yüzyıllar boyunca Doğu kültürü ile yoğrulan Osmanlı toplumu, kendine özgü kültürünü yaratarak gelenek ve göreneklerini oluşturur. XIX. yüzyılda Tanzimat'la birlikte Batı kültürüyle yoğun biçimde temas kurmaya başlayan Osmanlı toplumu, yeni bir medeniyet dairesi içine girerek, kendi kültürel kimliğini sorgulamaya başlar.

Bu dönemde, ilk etapta tercüme faaliyetleriyle şekillenmeye başlayan Türk edebiyatı, kısa bir süre sonra yayımlanmaya başlayan telif eserlerle toplumun meselelerine temas etmeye başlar. Sosyal fayda düşüncesini benimseyen Tanzimat yazarları, düşünsel ve edebi faaliyetlerini de toplumu aydınlatmayı amaçlayarak gerçekleştirirler. Ahmet Midhat Efendi başta olmak üzere, dönem içerisinde roman yazan pek çok Tanzimat aydını, Batılılaşma sürecini yaşayan toplumun muhtelif meselelerini eserlerinde konu edinir. Ancak, bu dönemin ilk yerli roman örneklerine bakılacak olursa, yazarların beslendikleri Batılı kaynakların, onlar üzerinde ne kadar büyük bir etkiyi haiz olduğu görülür.

Bu çalışmada Tanzimat dönemi roman kahramanlarının okuma faaliyetleri incelenerek, dönemde bir okuma kültürü oluşup oluşmadığının irdelenmesi ve kahramanların okumalarına ilişkin genel bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, roman kahramanlarının okudukları eserlerin, onların genel dünya görüşü üzerinde etkisi olup olmadığı tespit edilerek incelenecektir.

---

* Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, o.hasdedeoglu@kastamonu.edu.tr

Anahtar Sözcükler: Yeni Türk Edebiyatı, Tanzimat Edebiyatı, Roman, Okuma Kültürü, Ahmet Midhat Efendi

**READING CULTURE OF THE NOVEL HEROES OF TANZIMAT ERA
AUTHORS**

ABSTRACT

Modernization as a government policy which begins with the rescript of Gülhane, soon penetrates into all state organs accordingly effects the daily life. Throughout the centuries, the Ottoman society is molded by the Eastern culture, later on constitutes its own customs and traditions by creating its own culture. In the 19th century, the Ottoman society begins to come into close contact with the Eastern culture, thus steps in a new cradle of civilization and starts to question its own cultural identity.

At first step, Turkish literature takes form by the translation activities in this era and soon afterwards by publishing the copyrighted works, it starts to deal with the social issues. The authors of the Tanzimat era adopt the idea of social benefit so that their intellectual and literary activities aim to enlighten the society. Plenty of intellectuals and especially Ahmet Midhat Efendi who as well are novelists of the Tanzimat era, mention various issues of the society that experiences the westernization movement, in their works. However, if one looks through the native novels, it can be seen that the West has a profound impact on these works.

The aim of this study is to make a general overall evaluation concerning the reading culture of the Tanzimat era by analysing the reading activities of the protagonists. Accordingly, by determining whether the works which protagonists read have an impact or not on their world views, will be examined.

Key Words: Modern Turkish Literature, Literature of Tanzimat Era, Novel, Reading Culture, Ahmet Midhat Efendi

GİRİŞ

Tanzimat dönemi Türk edebiyatı gerçek anlamıyla “sosyal” bir edebiyattır. Dönemin sosyal meselelerinin işlendiği romanlarda roman kahramanları, yazarların yabancılaşma duygularını toplumun sorunlarına paralel biçimde dışa vurdukları araçlar olurlar. Bu kahramanlar zaman içinde yazarların sosyal değişimi şekillendirmek hususunda kullandıkları semboller haline gelirler.¹

¹ Konuya ilişkin detaylı bilgi için Bkz. Kemal Karpat, “Türk Sosyal Edebiyatının Gelişimi”, *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, çev. Onur Güneş Ayas, 1.bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, 153-187 s.

Sözlü kültüre dayalı geleneksel Osmanlı toplumunda okuryazar oranı çok düşük iken, ilk etapta gayrimüslimlerin girişimleriyle kurulan özel okulların açılmasına ve buna paralel olarak devlet himayesinde bir eğitim sisteminin ortaya çıkmasıyla birlikte, XIX. yüzyılda ülke genelinde toplumdaki okuryazar sayısında keskin bir artış meydana gelir. XIX. yüzyıl başlarında Müslümanlar arasında genel okuryazarlık oranı yüzde 2-3 dolaylarında iken, yüzyılın sonlarına doğru bu oran yüzde 15 civarına kadar yükselir.²

Ahmet Midhat Efendi, *Hasan Mellâh*³ romanında Tanzimat öncesinde Osmanlı toplumunda mevcut okuryazar sayısının düşüklüğüne değinir ve okuryazarların çevrelerini eğitmeyi kendilerine bir görev addederek, muhtelif meclislerde bilgilerini toplumla paylaştıklarını belirtir: “Yüzük ve her nevi tura oyunları, sıra oyunları, lehv ü la’b ile vakit geçirmekten mütezziz olan takımın eğlenceleri olup ağır başlı takım ise eski tevârîh ve sair şâyân-ı mütâlâa asarları okuyarak eğlenirdi. Hatta sigardan olup da, kendi malları olarak kitaba malik olamayanlar ârifâne ile para toplayıp, kira ile kitap alarak okurlar, istifade ederdi. Yüz elli sahifelik bir kitabın yüz paraya satılması bu zamana mahsus bir nimet ve o dahi matbuat sayesinde husule gelmiş bir keyfiyet olup, o zaman yazma kitapları edinmek sahihan müşküldü. Bahusus ki, bir cemiyet içinde okumak bilenler dahi onda iki derecesine varamadığından, bunlar tevârîh ve hikâyâtı okuyup sairlerine dinletmezlerse cühelâ, mütâlâa fevâidinden bütün bütün mahrum kalacağı ve bu ise hamiyetkârân ulema tarafından tecviz edilmediği cihetle, okumak bilenler kendi feyz-i ilmlerinden herkesi müstefit etmeyi, lâzıme-i zimmet-i hamiyet addederlerdi (Hasan Mellâh, s. 333-334).”

Osmanlı toplumunun zihniyeti, XIX. yüzyılda Tanzimat Fermanı’nın ilanı sonrasında yeni kavram ve konular ile yeniden şekillenmeye başladığında doğan yeni ihtiyaçlar doğrultusunda zihin, beslenmek için yeni kaynaklara yönelme gereği duyar. Bu duruma paralel olarak, toplumun okuma kültüründe de birtakım değişiklikler meydana gelir. Bu dönemde Batı’ya eğitim için gönderilen öğrenciler, Batı kültürünü yakından tanımış birer aydın olarak ülkelerine döndüklerinde, orada tanıdıkları edebî türlerin ilk yerli örneklerini kaleme alırlar ve bu durum, Osmanlı toplumunun okuma kültürünü etkiler. Roman, hikâye ve tiyatro gibi yeni edebî türlerin ilk etapta çeviri olarak okurun karşısına çıkan örneklerini, kısa bir süre sonra telif eserler izler. Bilhassa roman, bu dönemde Türk okurunun en çok keyif aldığı edebî tür olarak dikkat çeker. Bu sebeple kısa bir zaman dilimi içerisinde pek çok telif roman örneği yayımlanarak Türk okurunun beğenisine sunulur. “İlk Türkçe romanlar, Fransız örneklerden yola çıksalar da hem biçim, hem gelişim açısından Yakındoğu öyküleme

² Bir toplumdaki okuryazar sayısı o ülkede basılan kitap ve gazetelerin sayısı ile doğru orantılıdır. 1840’tan önce, İstanbul’da yılda sadece on bir kitap basılmakta iken, 1908’de bu sayı 285’e çıkmış, üretim 99 matbaada yapılmıştır. İstanbul’un en önde gelen iki gazetesinin II. Abdülhamit döneminde -sansür koşullarında- günlük tirajı ise on beş bin ve on iki bindir. Suraiya Faroqhi, iyi eğitilmiş ve makam sahibi bir Osmanlı’nın, yaşamı boyunca yüzlerce, hatta bine yakın kitap sahibi olduğunu belirtir. Okunan kitaplar arasında en çok tercih edilen eserlerin Osmanlı tarihleri ve divanlar olduğunu belirten Faroqhi, kitaplar arasında Arapça ve Farsça eserler olduğunu da belirtir. Fransızca ağırlıklı olmak üzere batı dillerinde yazılan kitaplar olan ilgi ise Tanzimat döneminden itibaren katlanarak artar. (Detaylı bilgi için Bkz: Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç, 7. bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 314.; Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 245.)

³ Ahmet Midhat Efendi, *Hasan Mellâh*, haz. Ali Şükrü Çoruk, 1. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, 433 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

geleneğiyle klasik Osmanlı şiirinin yani Divan geleneğinin zengin entelektüel içeriğinden kaynaklanan birtakım öğeleri de barındırırlar.”⁴

Taaşuk-ı Talat ve Fitnat’tan başlayarak Tanzimat yıllarında Türk romanının seyrine bakıldığında, teknik özellikler ve içerik bakımından geleneksel kültürün etkilerinin yanı sıra Batılılaşmanın bu eserlerde temel bir mesele olarak ciddi bir yer teşkil ettiği görülür. Romancılarımız bu dönemde, Fransız edebiyatı başta olmak üzere, Batı edebiyatından yoğun biçimde beslenmiş ve bunları eserlerine muhtelif şekillerde yansıtmışlardır. Bilhassa Ahmet Midhat Efendi, eserlerini kaleme alırken feyz aldığı unsurları, roman önsözlerinde belirtir ve okurlarını eğitme misyonunun somut örneklerini verir. Örneğin, yazar eserin onda bıraktığı etkiyi “[...] gönlüm beni her şeyde iktidarımın fevkine kadar icbar ve sevk eylediği gibi bu hikâyede dahi ‘Monte Kristo’ hikâyesini tanzir derecesine kadar sevk eyledi. Ama eserim Alexandre Dumas’ın eserine nispetle binde bir derecesini de bulamayacakmış. Varsın bulamasın. Üç yüz seneden beri edebiyat ve hikemiyatla uğraşan bir milletin üç bini tecavüz eden erbâb-ı kalemi meyanında teferrüt etmiş olan bir muharrir ile üç seneden beri edebiyat ve hikemiyata sarf-ı zihn etmeye başlamış olan bir milletin henüz otuza varamayan erbâb-ı kalemi meyanında gayretten başka bir şöhreti olmayan muharririn arasındaki farkı hesaba katarsak, gönlümün bu icbarından dolayı ma’yûb olamam itikatındayım (Hasan Mellâh, s. 5).” ifadeleriyle belirtir.

Böylece Ahmet Midhat Efendi, Türk yazarlarının Batı yazarlarının tecrübesi karşısındaki zaaflarını vurgularken Türk okurunun cehaletine de dikkat çeker. Yazar, eğlendirirken öğretmeye yönelik, edebî değer taşımayan romanlar yazmasının bilinçli bir tercih olduğunu “Ben edebî sayılabilecek hiçbir eser yazmadım. Çünkü benim, eserlerimin çoğunu yazdığım sıralarda, memlekette edebiyattan anlamayanlar, nüfusumuzun bilamübalâğa yüzde doksan dokuzunu teşkil ediyordu. Benim emelim de ekseriyete hitap etmek, onları tenvire, onların dertlerine tercüman olmaya çalışmaktı. Zaten edebiyat yapmaya ne vaktim ne de kalemim müsaitti. Çünkü bence, nüfusunun yüzde doksan dokuzu koyu cehaletten kurtarılamamış olan bir memlekette en basit fikirleri bile sökemeyen kimselere ‘edebî’ eser vermek, aç bir kimseye meyve ikram etmek kadar garip bir hareketti.”⁵ sözleriyle açıklar. Ahmet Midhat Efendi, bu duygu ve düşüncelerle başladığı romancılık serüveni boyunca Batı’nın yanı sıra yerli kaynaklara da yönelmek suretiyle birden fazla kuşağın okuma kültürünün gelişmesine yarattığı kahramanlar vasıtasıyla büyük katkılar sağlar. Ahmet Midhat’ın bu girişimi, onu Türk edebiyatında pek çok yönden öncü yapar. Ahmet Midhat’tan sonra eser vermeye başlayan yazarlar, onun öncülük ettiği “edebî değerden yoksun roman” yazma yolunu değil; Namık Kemal’in “edebî roman” yazma yolunu tercih ederler ama bununla birlikte Ahmet Midhat gibi toplumun dertlerine tercüman olmaya da gayret gösterirler.

Tanzimat’ın ilk yıllarından başlayarak, Türk yazarlarının beslendikleri kaynaklar da zaman içerisinde belli bir değişim ve gelişim çizgisi gösterir. Bu değişim, telif romanların

⁴ Robert P. Finn, *Türk Romanı (İlk Dönem/1872-1900)*, çev. Tomris Uyar, 1. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1984, s. 9.

⁵ Kemal Yazgıç’ın eserinden naklen Mustafa Baydar (haz.), *Ahmet Midhat Efendi Hayatı, Sanatı, Eserleri*, 1. bs., İstanbul, Varlık Yayınevi, 1954, s. 10.

içeriğine ve dolayısıyla roman kahramanlarına da yansımaya başlar. Bu çalışmada, romanlar yayım tarihlerine göre kronolojik olarak incelenecek ve bu suretle roman kahramanlarının zaman içinde değişen ve gelişen okuma kültürleri ortaya konacaktır.

TANZİMAT DÖNEMİ ROMAN KAHRAMANLARININ OKUMA KÜLTÜRÜ

Zihin, yeni kavram ve konular ile yeniden şekillenmeye başladığında beslenmek için yeni kaynaklara yönelme gereği duyar. Tanzimat sonrasında Batı kültür ve edebiyatını yakından tanıma imkânına kavuşan Türk aydınları, yoğun biçimde edebi eserler vasıtasıyla etkisi altına girdikleri bu yeni medeniyet unsurlarını kendi yarattıkları kahramanlar aracılığıyla ortaya koyarlar. Bu dönemde yayımlanan telif eserlere bakıldığında, yazarların beslendikleri kimi kaynakların roman kahramanları tarafından da okunduğuna şahit oluruz. Bununla birlikte yazarlar bu süreçte Doğu'nun edebi kaynaklarından beslenmeye de devam ederler. Özellikle Ahmet Midhat Efendi, Doğulu ile Batılıları karşı karşıya getirdiği romanlarında, Doğu'nun zengin kültürel ve edebi kaynaklarına değinmeyi ihmal etmez. Bu bölümde romanlar yazarlara göre tasnif edilip, kronolojik sıra takip edilerek incelenecektir.

Ahmet Midhat Efendi

Ahmet Midhat Efendi, Batılılaşma meselesini pek çok romanında farklı odaklardan ele alır. Yazarın *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*⁶ romanı, alafrangalığın eleştirisini yaptığı en önemli eserlerinden biridir. Bununla birlikte, romanda okuma kültürüne ilişkin karşımıza çıkan en önemli detaylardan biri, Râkım Efendi'nin Türkçe dersi verdiği İngiliz kızlarına Hafız Divanı'ndan örnekler vermesidir. İngiliz kızların buradaki şiirlerden çok etkilenmesi ise yazarın dönemin Türk edebî zevkinin Batılılarda yarattığı etkiyi ifadesi açısından önemli bir husustur. Râkım Efendi, zor şartlar altında tahsil gören, fakat gördüğü tahsille yetinmeyerek kendini geliştirmek için durmaksızın gayret gösteren ideal bir Tanzimat aydınıdır. Öyle ki, Arapça "Risâle-i Erbaa, mantık, İlm-i Hadis, tefsir, fıkıh" ve Farsçadan "Gülistan, Baharistan, Bostan, Pend-i Attâr, Hâfız ve Sâib"i tafsilatlı biçimde öğrenmesinin yanı sıra; Fransızcasını iyice ilerlettikten sonra, Galata'daki bir dostundan fizik, kimya, fizyoloji, anatomi bilimlerini tahsil eder. Beyoğlu'ndaki bir Ermeni dostunun kütüphanesinde bulduğu coğrafya, tarih, hukuk, uluslararası ilişkiler bilimlerine ilişkin kitaplar toplayarak, bu hususlar hakkında da malumat sahibi olur. Râkım Efendi, edindiği bu malumatın yanı sıra Fransız edebiyatından sayısız eser okur. Hatta sadece okumakla da yetinmez; en beğendiği kısımlarını da istinsah eder (Bkz. *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, s. 136-137). Râkım Efendi, edebiyat ve bilime ilişkin pek çok malumat edinerek kendini çok yönlü biçimde geliştirmesi bakımından, Ahmet Midhat Efendi'nin eserleri vasıtasıyla toplumda yaratmak istediği ideal/alafranga Osmanlı aydını tiplmesi ile örtüşür.

Yazarın aynı yıl kaleme aldığı *Paris'te Bir Türk*⁷ romanının başkahramanı Nasuh Efendi, günümüz okuruna Tanzimat aydınının eğitimi ve okuma kültürüne ilişkin belirgin

⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, 1. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, 345 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, haz. Erol Ülgen, 1. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, 532 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

ipuçları verir: Vapur seyahatleri esnasında Lehli arkadaşı Gardiyanski'nin Madam Cartrisse ve tiyatrocu Gabrielle isimli yolcularla sohbet ettiğini gören Nasuh Efendi, sohbete katılmak üzere yanlarına gider. Sohbetin edebiyat üzerine olduğunu anlayarak söz alan Nasuh Efendi, konu hakkındaki derin bilgisiyle karşısındakileri kendine hayran bırakır: “Bunlar şiir ve inşadan ve hikâye ve tiyatrodan bahsederlerdi. Hem de müşâfehelerinin sûret-i cereyanına nazaran Cartrisse'in hikâye ve tiyatroya pek ziyade merakı olduğu ve Gabrielle'in ise pek çok âsâr-ı üdeba okumuş ve ezberlemiş bir aktris idüğü anlaşılır ve Lehli Gardiyanski dahi Fransız şiir ve inşasınca bunlardan geri kalmazdı. Nasuh Efendi dahi bu bahiste geri kalmamaya muvaffak oldu (Paris'te Bir Türk, 14-15).” Sohbet esnasında Fransız şair Racine'den söz açılınca Cartrisse, Racine'in İran şairlerinin bir taklitçisi olduğunu söyler. Bunun üzerine Nasuh Efendi Alfred de Musset, Voltaire, Jean Jacques Rousseau, Molière, Victor Hugo gibi şairlerin eserlerinden parçalar okuyarak Fransız edebiyatına ne kadar hâkim olduğunu gösterir (Bkz. Paris'te Bir Türk, s. 14-16). Romanın Fransız kahramanlarından Cartrisse'in Batılı bir sanatçının Fars edebiyatını taklit ettiğini belirtmesi ise, Ahmet Midhat Efendi'nin Doğu edebiyatının ve bilhassa Doğu şiirinin ne kadar üstün bir zevkin mahsulü olduğunu vurgulamak istediğinin belirgin bir göstergesidir.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Süleyman Muslî*⁸ romanının önsözü, “Muhatap” olarak aldığı bir okuru ile yazarın kendisinin bir sohbetinden ibarettir. Ahmet Midhat, sohbet esnasında durgun olduğunu fark ettiği okuruna çeşitli sorular sorarak, bu durgunluğunun nedenlerini bulmaya çalışır. Bu diyalog vasıtasıyla da XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı toplumunun gündelik yaşantısına ve okuma alışkanlıklarına ilişkin birtakım somut bilgiler ediniriz. Ahmet Midhat Efendi, muhatabına sorduğu “Geceleri nasıl vakit geçiriyorsunuz?” sorusuna şöyle bir cevap alır: “Hemen hemen herkes gibi. Yani akşamları ekser adamların fena ve muzır olduğunu bilerek mücerret bir neş'e-i cüz'iyye için müracaat eyledikleri çareye biz de müracaat ederiz. Vakıa pek muvakkat bir neşe ise de artık nasılsa alışıldığından devam ediliyor. Bادهu yemek. Ondan sonra da ya birkaç ahbap sana gelir, ya sen birkaç ahbaba gidersin. Gelsin laklakiyat. Saat dörtte beşte de yatağına girer yatarsın. İşte bu kadar (Süleyman Muslî, s. 392-393).”

Yukarıdaki alıntıda, o yıllarda Osmanlı toplum hayatında sıradan bir günün sonundaki ev içi yaşantısı anlatılır. Gecelerini “hemen hemen herkes gibi” geçirdiğini söyleyerek söze başlayan “muhatap”, yemekten sonra eş dost ile yapılan muhtelif sohbetler ile yatma vaktine kadar vakit geçirdiğini belirtir. Muhatabının olağan ev içi yaşantısında yatma vaktine kadar zaman geçirmek için yaptıklarını dinleyen Ahmet Midhat Efendi, bu faaliyetler arasında okumaya ilişkin bahis açılmadığını görünce, ona yeni eserler okumak suretiyle, arkadaş toplantılarında yeni tartışma konuları yaratılabileceğini söyler. Kitap okumanın önem ve gereğini vurgulayan yazarın bu tavsiyesi üzerine muhatap ile aralarında şöyle bir diyalog gelişir:

⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Süleyman Muslî*, haz. Fatih Andi, 1. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, 217 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

“Muhatap: Bu mütalaanızı teslim ettik lakin ne okuyalım efendim? Gazetecilerimizin, esası hiçbir fenne, hiçbir kaideye mübtenî olmadığı halde kendi evham ve zunûn-ı mahsûsalarından ibaret bulunan muhakemâtını mı okuyalım?”

Muharrir: Hiçbir şey okumamak takarrür eylediği halde bunları okumak dahi o kadar istikrah edilecek bir şey olmamalıdır.

Muhatap: Demek oluyor ki bir şey okumak mukarrer oluyor ise, bunları okumaz isek de zararı olmayacak. Vallahi efendim ben mütalâa taraftarıyım. Hemen her çıkan kitabı okurum. Fakat yakında kitap çıktığı da yok. Halkımız gibi üdebamız da acayip. Bir zaman vaki oldu ki eli kalem tutanlar da tutmayanlar da kitap yazmaya başlayarak, mütalâasına yetişemez olduk. Şimdi ise yeniden hiçbir şey çıktığı yoktur. İçlerinde en devamlısı siz olacağınız mukaddime-i teşebbüsâtınızdan anlaşıldığı halde hemen seneler geçti ki, siz de işten el çektiniz (Süleyman Muslî, s. 394).”

Muhatap, okumayı sevdiği ve yeni çıkan her kitabı okuduğu halde, son zamanlarda yeni bir eser yayımlanmadığından yakındır. Romanın yayımlandığı 1877 yılı göz önünde bulundurulduğunda, muhatapın şikâyeti yerindedir. 1872-1877 yılları arasında yayımlanan eserler içerisinde Ahmet Midhat Efendi'nin yayımlanan yedi romanının dışında Şemsettin Sami'nin ve Namık Kemal'in birer romanından başka yayımlanan telif roman mevcut değildir. Bu yıllarda Ahmet Midhat Efendi'nin yayımlamaya devam ettiği *Letâif-i Rivâyât*⁹ serisi de dâhil edildiğinde, bu dönemde Osmanlı basın-yayın alanında bir durgunluk olduğu görülür. Yazarın *Süleyman Muslî* romanının önsözü, XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı toplumunun okuma kültürünün ne yönde olduğuna ilişkin önemli ipuçları sağlar.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Henüz 17 Yaşında*¹⁰ romanı da XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunun okuma kültürüne dair birtakım detaylar ihtiva etmesi bakımından önem teşkil eder. Romanın kahramanları Ahmet ve Hulusi, bir akşam Victor Hugo'nun bir oyununu izlemek üzere tiyatroya giderler. Oyunun perde arasını Kristal Kahvesi'nde değerlendirmeye karar veren iki arkadaş, burada bir yandan içkilerini yudumlarırken, öte yandan da edebiyat ve tiyatro üzerine sohbet ederler ve Victor Hugo, Alfred de Musset, George Sand gibi ünlü Fransız yazarlarının şerefine kadeh kaldırırlar (Bkz. *Henüz 17 Yaşında*, s. 12). Kahramanların andığı Batılı yazarlar, dönemin Osmanlı aydınlarının edebî zevkinin ne yönde olduğuna örnek teşkil eder.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Karnaval*¹¹ romanının alafrağa kahramanı Zekâyi Bey, Helena adındaki düşmüş bir kadına tutulur ve Zekâyi Bey'in, Helena'nın uğruna servetini israf ettiği toplum içerisinde kulaktan kulağa yayılmaya başlayınca, Helena'yı tanıyanlar ona “yeni La Dame aux Camelia” lakabını takarlar. Bu durumu haber alan Madam Hamparson, Zekâyi Bey'in arkadaşı Resmi Efendi'ye durumu şöyle izah eder: “Mademoiselle Helena'nın

⁹ *Letâif-i Rivâyât*'ın yeni harfli basımı için Bkz. Ahmet Midhat Efendi, *Letâif-i Rivâyât*, haz. Sabahattin Çağın; Fazıl Gökçek, 1. bs., İstanbul, Çağrı Yayınları, 2001, 880 s.

¹⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, haz. Nuri Sağlam, 1. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, 213 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹¹ Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, haz. Kâzım Yetiş, 1. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, 295 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

ismini yeni La Dame aux Camelia koymuşlar. Fakat ben diyorum ki Manon Lescaut koymuş olsalar daha isabet etmiş olurlardı. Zira Marguerite Gautier hakikaten melek gibi bir kızmış. Âlemin yüzüne gülerek âlemi dolandırmak Manon Lescaut'da görülür hâllerdendir (Karnaval, s. 119).” Roman kahramanının bu yorumu, *Kamelyalı Kadın* ve *Manon Lescaut*'nun bu dönemde severek okunduğunun bir göstergesidir.

Ahmet Midhat Efendi'nin dönemin okuma kültürüne ilişkin belirgin ipuçları verdiği bir diğer eseri ise *Vah*¹² romanıdır. Romanın alafranga kahramanı Behçet Bey için kitap, iyi bir “şık” olmak için vazgeçilmez bir unsurdur. Behçet Bey arkadaş meclislerinde farkını ortaya koyabilmek için Batı edebiyatını yakından takip eder; bahsettiği bir kitaptan arkadaşlarının henüz haberdar olmadığını öğrendiğinde tarifsiz bir mutluluk duyar: “Vakıa Behçet'in kitap mütalâasına verdiği yeni ehemmiyet dahi en ziyade tahsine şayan olan ahvalindendir. Buna da bir şıklık sureti vermek için ekseriya Avrupa'nın en son çıkan kitaplarını tedarik ve mütalâa ederek şıklar meclisinde “Şöyle bir kitap çıkmış! Manzurunuz oldu mu?” suallerini henüz hiçbirisinin manzur olmadığı cevaplarını alınca biaynihi başkalarında bulunmayan bir moda kendisinde bulunmuş gibi memnun ve müftehir olur (*Vah*, s. 329).”

Behçet Bey için kitap, okuyup bilgilenme aracı olmaktan ziyade, arkadaşları arasında farklılık yaratacak bir şekil unsuru, bir vitrin süsü olmaktan öteye geçmez. Bununla birlikte Behçet Bey, Batı'dan daima haberdar olmak için bazı resimli Avrupa gazetelerine de abonedir. Gazetelerini almak için de düzenli olarak Tophane'de, Bostancıbaşı'nda bulunan postaneye uğrar.¹³

Yazarın *Müşahedat*¹⁴ romanı, Türk edebiyatının ilk natüralist romanı olması bakımından olduğu kadar, dönemin okuma kültürüne ilişkin içerdiği somut veriler bakımından da ayrı bir önemi haizdir. Romanın bir kahramanı olarak *Müşahedat*'ta yer alan Ahmet Midhat Efendi, roman içerisinde zaman zaman kendisine ve romanlarına dair birtakım göndermelerde bulunur. Romanın başında Şirket-i Hayriye vapurunda karşılaştığı gayrimüslim hanımlar ve şahit olduğu bir olayın merakını celp etmesi sonucu Ahmet Midhat Efendi, vapur iskeleye yanaştıktan sonra bu hanımları takibe başlar. Hanımların Galatasaray'daki hanelerine kadar takibi devam ettiren Ahmet Midhat, hanımlar eve girdikten bir süre sonra kapıyı çalar ve karşısına çıkan uşağa kartvizitini vererek, hanımlara iletmesini ister. Bir süre sonra içeri davet edilen Ahmet Midhat ile esmer hanım arasında şöyle bir diyalog gelişir:

“– İsmimiz malûmunuz olduğunu bilsem, şahsımızın meçhuliyetinden endişem kalmazdı.

¹² Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, 1. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, 195 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹³ Yabancı postanelerin Osmanlı topraklarında kurulması, II. Abdülhamit zamanında Avrupa devletlerine verilen imtiyazların bir uzantısı olarak gerçekleşir. Öyle ki, bu postanelere Abdülhamit'in hafiyeleri asla giremediğinden dolayı, yeni nesil Osmanlı aydınları yabancı basının yayınlarına bu postaneler aracılığıyla gayet kolay biçimde ulaşma şansına sahip olurlar. Konuya ilişkin detaylı bilgi için Bkz: Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 377.

¹⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci, 1. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, 374 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

[...]

– Ahmet Midhat ism-i ma'rufu meçhulümüz olabilir mi?

– Osmanlılarca biraz marufiyetini ümid edebilirim.

– Acayip. Bizce neden maruf olmasın? Asarımızdan bazılarını Tercüman-ı Efkâr gazetesi, Ermeni hurufuyla tefrika yollu tab'etmiştir. Bunlar sizi Ermeni karileri nezdinde de maruf eylemiştir. Keşke cümlesi tabedilseler (Müşahadat, s. 40).”

Ahmet Midhat Efendi ile gayrimüslim hanım arasında geçen bu diyalog, bize Ahmet Midhat Efendi'nin dönem içerisinde yalnız Müslüman Osmanlılar arasında değil, gayrimüslim tebaa tarafından da bilinen ve sevilen bir yazar olduğunu gösterir. Bununla birlikte, bu diyalog sırasında *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanına da gönderme yapılır. Ahmet Midhat Efendi ile yazar arasında geçen diyalogun sonunda kadın, yazarın karakter yapısını onun yarattığı kahramanlardan Râkım Efendi'ye benzetir:

“ – Tercüman-ı Efkâr gazetesinde Ermenice huruf ile matbuunu okuduğum romandaki Râkım Efendi misiniz?

[...]

– Matmazel! O Râkım bir şahs-ı muhayyeldir. Muharririn onda tasvir eylediği mükemmeliyeti bin türlü maâyib ile ma'yubiyyetimi görüp durduğum hâlde, kendime nasıl mal edebilirim?

[...]

– Bir muharrir büyüklük ve mükemmeliyet ne olduğunu bilmeseydi, tahayyül ettiği eşhastada bunları tasvir edemez. Ressam, hayalinde mahlûk ve mürtesem olan hüsnü, levhası üzerine tersim edip, kendinde olmayanı tersim edemez (Müşahadat, s. 46).”

Kahramanlar arasında geçen bu diyalog vasıtasıyla *Felâton Bey ile Râkım Efendi*'nin bu dönemde Ermeni harfleriyle de tefrika edildiğini öğreniriz. Bununla birlikte Ahmet Midhat Efendi, bu romanına ilişkin “Karilerimiz tahattur buyururlar ki Siranuş Hanım'ın dermeyan eylediği Râkım Efendi, bundan on beş sene kadar mukaddem, Rodos'ta yazmış bulunduğum romanlar meyanında 'Felâton Bey ile Râkım Efendi' nam romanın kahramanıdır. Kezalik, gerek İslâmdan ve gerek Ermeniden olan karilerim derhatır ederler ki, bundan on on bir sene kadar mukaddem, yani Tercüman-ı Efkâr namıyla lisân-ı Osmânîce ve hurufu Ermenice olarak tesis edilen gazeteye tefrika yollu ilk basılan romanım da bu romandı ki, sonra kitap olarak dahi ayrıca basılıp Ermeni karilerim nezdinde bir rağbet-i mahsûsa ile telâkkî olunmuştu (Müşahadat, s. 47).” gibi bazı bilgiler de verir. Yazar, bu şekilde romanın ne zaman ve nerede yazılmış olduğundan başlayarak, yayınlandığı dönemde ne kadar sevilerek okunduğunu da vurgular. Böylelikle hem kendisinin dönemin popüler bir yazarı olduğunu göstermek ister, hem de edebiyat sosyolojisinin temel meselelerinden olan yazar-okur ilişkisine de değinmiş olur. Bununla birlikte Ahmet Midhat Efendi, roman sanatı ve romancılık üzerine okuyucuyla düşüncelerini de “Romancılık. Yirmi senedir iştiğal ettiğim sanat. Yalnız yazdıklarımı tamamen okuyan bir adam, çok roman okumuşlardan addolunur.

Ben yazdığım kadarının belki otuz mislini okumuşum. Eserlerim sahâyifinde tasvir ve tahrir eylemiş olduğum hayalâtın belki üç yüz mislini tasavvur etmişim de, sırasını getirerek, safha-i tahrîrde tasvir edememişim. Yazdığım şeylerin birçoğu cidden sahîhu'l-vukû'dur. Birazı kendimde, birçoğu da ahbabımda vaki olmuştur (Müşahedat, s. 49).” cümleleriyle paylaşır. Bu görüş, Ahmet Midhat Efendi'den başlayarak Tanzimat dönemi yazarlarının, eserlerinde toplumsal yönü ön plana çıkartmak suretiyle okuru yönlendirmeyi ve yetiştirmeyi amaçladığının da bir göstergesidir. Bu işlevi ile roman, Tanzimat yıllarından başlayarak, Türk sosyal değişimine tesir eder.

Romanda, dönemin okuma kültürüne ilişkin bir diğer detay da Ahmet Midhat Efendi'nin Siranuş hanımdan haber beklerken vakit geçirmek üzere onun hanesinin karşısındaki Lüksemburg kahvesine gidip, burada *Illustration* ve *Le Mond Illustré* adındaki Fransız gazeteleri ile *Grafik* adındaki İngiliz gazetesine göz atmasıdır. Bu detay, Osmanlı topraklarında bu yıllarda yabancı basın organlarının ne kadar yaygın olduğunun bir göstergesidir. Osmanlı okuryazarları, bu yabancı gazeteler aracılığıyla dünyayı yakından takip etme ve gelişmelerden haberdar olma imkânı bulurlar. Ayrıca yazar, *Karnaval* romanındaki gibi *Müşahedat*'ta da Manon Lescaut romanı ile Fransız yazarlarından Emile Zola ve Paul de Kock'a da göndermelerde bulunur (Bkz. Müşahedat, s. 120).

Sami Paşazade Sezai

Sami Paşazade Sezai, Tanzimat dönemi ikinci neslin en önemli nesir yazarı olarak ön plana çıkar. Sezai, görevi dolayısıyla dört yıl kaldığı Londra'da batı edebiyatını yakından tanıma fırsatı bulur. Bu dönemde batı edebiyatından okuduğu eserlerin ve izlediği tiyatroların, onun İstanbul'a döndükten sonra vereceği eserler üzerinde çok derin tesirleri vardır. Yazar, bu batılı kaynaklardan yalnız beslenmekle kalmaz, giriştiği tercüme faaliyetleri vasıtasıyla da bu eserlerin bir kısmını Türk okuru ile buluşturmaya gayret gösterir.

Sami Paşazade Sezai, beslendiği batılı edebî eserlerden biri olan Paul ve Virginie'yi, bu dönem içerisinde yazdığı *Sergüzeşt*¹⁵ romanında romanın başkahramanı Dilber'e okutur. Dilber, acılarıyla geçen yıllarından sonra Celâl Beylerin konağında mutluluğu ve huzuru bulur. Celâl Bey ile aralarında başlayan aşkın, Celâl Bey'in anne ve babası tarafından öğrenilmesiyle birlikte ise Dilber, yeniden felaketlerle mücadele etmek zorunda kalacaktır. Paris'te sanat eğitimi alan ve ressam olan Celâl Bey, Dilber'e boş zamanlarında Fransızca dersi verir. Fransızcasını iyice ilerleten Dilber, gündelik işlerini hallettikten sonra bahçeye geçer ve kuş cıvıltılarının altında *Paul ve Virginie* okur; Virginie'nin hayatına gıpta eder. Fakat Paul'ün sonunu öğrendiği zaman Virginie'nin hâlini gözü önüne getirerek, gözlerinden yaşlar süzölmeye başlar (*Sergüzeşt*, s. 30). Dilber'in hayatı da tıpkı okuduğu roman gibi facia ile sonuçlanacaktır. Romanın içerisinde yer alan bu detay, dönemin okuma kültürüne ilişkin somut bir detay teşkil eder.

¹⁵ Sami Paşazade Sezai, *Sergüzeşt*, haz. Zeynep Kerman, 1. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003, 78 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Mizancı Murat

Çıkardığı *Mizan* gazetesi dolayısıyla “Mizancı Murat” olarak anılan Mehmet Murat, “Millî Roman” alt başlığıyla yayınladığı *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*¹⁶ adlı eserine yazdığı önsöze “Bizde roman namı pek ucuz olarak alınıp verilmektedir. Beş on seneden beridir ele alınması caiz olmayan kaba muaşaka tasvirleri ‘millî roman’ unvanı altında itibar bularak kemal-i itina ile okunmaktadır (*Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* s. XIV).” cümleleriyle başlamak suretiyle, onu bu romanı yazmaya iten sebepleri açıklar.

Yazara göre o yıllarda yayımlanan yerli romanların pek çoğu Türk toplumunun ahlak değerleri ile gelenek ve göreneklerine aykırı ilişkileri ele alarak, toplumun düzenini bozmaktadır. Yazar, bu sebeple *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* romanını kaleme alarak, Türk toplumunun ahlak ölçütleri çerçevesinde bir eser vererek okurların beğenisine sunmayı amaçladığını açıklar. Önsözün sonunda romana özellikle böyle bir başlık koyduğunu da belirten Mizancı Murat, hikâyenin kahramanlarının “yeni zaman mahsulleri” olduğunu belirtir ve bu kahramanların “İleride teksir edecek emsalinin ilk önceleri, yani ‘turfanda’ları mıdır, yoksa kimsenin beğenmeyeceği cemiyet düşkünleri, yani ‘turfa’ları mıdır” sorusunu okuyucuya sormak istediğini ifade eder (*Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, s. XV).

Romanın başkahramanı Mansur, Fransa’da bir yandan tıp eğitimine devam ederken, diğer yandan da boş vakitlerini kitap okumaya ayırır. Dersler dışındaki vakitlerini okuma salonlarında geçiren Mansur, burada *Débats ve Indépendance Belge* gibi Fransız gazetelerinin yanı sıra, *Ruzname-i Ceride-i Havadis* gibi Türk gazetelerini de düzenli olarak takip eder. Mansur’un bilinçli bir Osmanlı aydını olarak gündemi takip etmek amacıyla gazetelere başvurması, dönemin iletişim aracı olarak gazetenin önemini vurgulanması bakımından da dikkat çekicidir.

Fatma Aliye Hanım

Tanzimat döneminde okuma kültürünün ne şekilde şekillendiğine ilişkin ipuçları veren bir diğer yazar da Fatma Aliye Hanım’dır. Fatma Aliye Hanım’ın *Muhadarat*¹⁷ romanının başkahramanı Fazıla, en yakın arkadaşı Fevkiye ile uzun zamandan sonra görüştüğünde, ona görüşmedikleri zaman içerisinde neler yaptığını sorduğunda, Fevkiye o sıralarda roman okumakla vakit geçirdiğini söyler. Fazıla, hangi romanları okuduğunu sorduğunda ise Fevkiye, Eugene Sue’nun *Les Sept Peches Capitaux*’sunu okumakta olduğunu söyler. Fevkiye, Fazıla’nın üvey annesi Calibe’nin kardeşi Nabi’ye sırılsıklam âşık olmuştur ve Nabi’nin ne kadar adi bir karakter yapısına sahip olduğunu bilen Fazıla, romanın olay örgüsü ile Fevkiye’nin içinde bulunduğu durum arasında kurduğu bağ ile arkadaşını üstü kapalı bir biçimde uyarmak ister; fakat şiddetli bir aşkın içine düşmüş olan Fevkiye’nin gözü hiçbir gerçeği görebilecek durumda değildir (Bkz. *Muhadarat*, s. 103-106). Fatma Aliye Hanım’ın kahramanlarına okuttuğu romanlar ve kahramanların kendileri ile bu roman kahramanları

¹⁶ Mehmed Murat, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, haz. Tacettin Şimşek, 2. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2005, 376 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

¹⁷ Fatma Aliye Hanım, *Muhadarat*, haz. Fazıl Gökçek, 1. bs., İstanbul, Özgür Yayınları, 2012, 384 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

arasında bağ kurması, dönemin okuma kültürünün yanı sıra, Batı kültürü ile tanışan Osmanlı toplumunun değişmeye başlayan ilişki anlayışını ve yanlış seçimlerin toplum üzerinde yaratabileceği olumsuz etkilere de işaret eder.

Hüseyin Rahmi

Hüseyin Rahmi, *İffet*¹⁸ romanıyla Tanzimat döneminde İstanbul'un alt tabakasının nasıl bir hayat sürdürdüğüne ilişkin gerçekçi örnekler sunmakla birlikte, dönemin okuma kültürüne ilişkin çok önemli örnekler aktarır. Yazarın, romanı ile aynı adı taşıyan kahramanı İffet, son derece kültürlü, eğitilmiş bir genç kızdır. Varlıklı bir ailede yetişmiş olmasına karşılık babasının ölümünden sonra annesi ve kardeşi ile birlikte büyük bir sefaletin içine düşerler. Romanın başkahramanı ve anlatıcısı Hüseyin, İffet'i yakından tanımaya başladıkça öğrendiği her yeni özelliğiyle hayrete düşer. Hüseyin, İffet'i ziyarete gittiği günlerden birinde İffet'in nişanlısı Latif ile tanışır. Sohbet esnasında konu duvarda asılı olan ve üzerindeki beyit İffet'in saçlarından müteşekkil levhadan açıldığında Latif şöyle bir yorum yapar: “Evet, o levha güzeldir. Eğer onu Victor Hugo görseydi Sefiller namındaki eserinde tasvir ettiği bir kıza çatır çatır dişlerini söktürmektense dökülen saç tellerinden böyle bir levha tersim ettirmeyi akıl ve hikmete daha muvafık bulurdu (İffet, s. 53).”

Latif'in söylediklerinde verdiği detaylardan, onun iyi bir Batı edebiyatı okuru olduğu anlaşılır. Daha sonra İffet ile Latif'ten nasıl tanışıp birbirlerini sevdiklerini dinleyen Hüseyin, onların hikâyesini *Paul ile Virginie*'ye benzetir (İffet, s. 54).

İffet, yedi sekiz yaşlarında iken Beyoğlu'nda bir Fransız yatılı okuluna verilir. Burada tanıştığı Antuanet adlı bir kızla samimi bir dostluk kuran İffet, yatılı okulda bulunduğu süre boyunca çocukluk aşkı Latif'i sevmeye devam eder. Antuanet'in de ressam bir sevgilisi vardır. Ortak yanları “aşk” olan iki genç kız birbirleriyle aşk üzerine sık sık dertleşirler. Okul müdürü Madam Şernel ise öğrencilere “âşıkane romanlar ve şiirler” okumalarını yasaklamıştır. Fakat iki genç kız, yastıklarının altında bin bir güçlkle gizledikleri Lamartine, Musset, Hugo, vb. şair ve yazarın eserlerini okuyarak tatlı hayallere dalarlar: “Mektep müdiresi Madam ‘Şernel’ talibanın âşıkâne romanlar, şiirler okumasını şiddetle men eylemişti. Biz ‘Antuanet’ ile bu memnuiyet hilafına olarak o gibi müheyyic-i sevda âsar-ı aşk-perverâneyi dolabımızda sair tarafımızda gizleyecek bir köşe bucak bulurduk. Her gece yastığımızın altında Musset'den, Lamartine'den, Hugo'dan istinsah olunmuş birkaç sahife bulunurdu. [...] Akşam güneşiyle [...] türlü renkler parıltılar arz eden o levha-i behiştîye karşı nesim-i şâm, saçlarımızla nevazişkârâne oynarken ‘Antuanet’, ‘korsaj’ının arasında bir tavr-ı muhterizâne ile ya âşığından gelme bir name-i muhabbet veyahut o günkü müntehebâtından güzide bir şiir çıkarırdı. Kalbimizin darebanlarıyla tatlı bir ahenk-i helecan içinde okurduk. Okuyacak namelerimiz, müntahap şiirimiz bulunmadığı akşamlar Victor Hugo'nun ‘Angelo’ piyesinden ezberlediğimiz âşık ‘Rudolfo’nun cananesi ‘Katarina’nın balkonuna gizlenip de teganni ettiği şu [...] mısralarını aheste aheste terennüm ederek müstağrak-ı eşvak-ı sevda olurduk (İffet, s. 100-101).”

¹⁸ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *İffet*, haz. Emre Taylan, 1. bs., İstanbul, Everest Yayınları, 2011, 160 s. (Alıntılar Bu baskıdandır.)

İffet, bahsi geçen şiiri o zamanlarda Türkçeye tercüme ettiğini belirterek Hüseyin'e bu tercüme okur. İffet'in aldığı eğitim ve bu doğrultuda okudukları, dönemin okuma kültürüne ilişkin güzel örneklerdir. Hüseyin Rahmi'nin romanda Lamartine, Musset, Hugo gibi romantiklere sıklıkla göndermelerde bulunması ise tesadüfi değildir. Adı geçen Fransız sanatçıları, Tanzimat dönemi yazarlarını en etkili biçimde etkileyen yazar ve şairlerin başında gelirler. Tanzimat yıllarında kalem oynatan yazarlar üzerinde Lamartine, Musset ve Hugo'nun büyük ölçüde şekillendirdiği romantizmin etkileri mevcuttur. Bu bağlamda romantizmin etkileri belirgin biçimde görülen *İffet*'te kahramanların romantik Fransız sanatçıları okumaları ve okudukları eserlerde kendilerini bulmaları gayet doğaldır.

Nabizade Nazım

Ara Nesil sanatçılarından Nabizade Nazım'ın *Zehra*¹⁹ romanı da dönemin okuma kültürüne ilişkin detaylar içerir. Yazarın romanı ile aynı adı taşıyan kahramanı Zehra, modern bir eğitim almamış olmasına karşılık, toplumda moda haline gelen Batı romanlarını okumaktan büyük zevk duyar. Kıskaç ve saldırgan bir karakter yapısına sahip olan Zehra, sevdiği erkekte alacağı intikamı plânlarken de bu romanların kurgusundan ilham alır: "Romanlarına başvurdu. Monte Kristo'yu belki bir üçüncü defa olarak okumaya başladı. Kontun düşmanlarından ne yolda intikam aldığını tedkik ve taharriye koyuldu (Zehra, s. 11)."

Zehra, hayata ve aşka dair öğrendiği her şeyi okumuş olduğu romanlardan edinir. Bu yüzden Zehra'nın, karakter yapısına uygun biçimde, kendisine acı çektirenlerden intikam almaya niyetlendiğinde başvuracağı kaynağın romanlar olması da son derece doğaldır.

Nabizade Nazım'ın romanda okuma kültürüne ilişkin sunduğu bir diğer detay da dönemin kıraathanelerine ilişkindir. Romanın kahramanı Suphi, canının sıkın olduğu bir gün Köprü üzerindeki Kadıköy Kıraathanesi'ne girer ve bir çay ısmarladıktan sonra eline bir *Tarik* gazetesi alarak okumaya başlar. Tanzimat yıllarında hem dönemin aydınlarının yetişmesi, hem de halkın bilinçlenmesi doğrultusunda gazetelerin çok önemli bir rolü vardır. Gazeteler, yazarların yetiştiği okullar olmanın yanı sıra, insanın dış dünya ve çevresi ile kurduğu ilişkinin şekillenmesi hususunda da önemli bir pay sahibidir. Tanzimat yıllarında özel gazetelerin de yaygınlaşmasıyla birlikte kıraathaneler, toplumun dış dünyaya açılan kapısı haline gelmiştir.

Recaizade Mahmut Ekrem

Tanzimat yazarlarından Recaizade Mahmut Ekrem, kaleme aldığı tek roman olan *Araba Sevdası*²⁰ ile Ahmet Midhat Efendi'den sonra dönemin okuma kültürüne ilişkin en kapsamlı ipuçlarını sunan yazar olarak ön plana çıkmaktadır. Romanın alafranga başkahramanı Bihruz Bey'in roman boyunca elinden geçen kitaplar, dönemin okuma kültürünün de bir yansımasıdır. Ancak burada belirtmek gerekir ki Bihruz Bey'in okuduğu kitaplar bir moda ve özentinin etkisiyledir. Yazar, Bihruz Bey ile bu dönemde ortaya çıkan alafrangalığı pek çok yönüyle eleştirirken okuma kültüründeki yüzeyselliğe de değinir.

¹⁹ Nabizade Nazım, *Zehra*, haz. Özlem Fedai, 1. bs., İstanbul, Özgür Yayınları, 2004, 170 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

²⁰ Recaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*, haz. Seyit Kemal Karaalioglu, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, yy, 239 s. (Alıntılar bu baskıdandır.)

Araba Sevdası romanının başkahramanı Bihruz Bey, Fransızca Hocası Mösyö Piyer'in kendisine getirdiği Fransızca romanları yarım yamalak Fransızcasıyla okuyup anlamaya çalışır. Zaman zaman romanları Mösyö Piyer okur, Bihruz Bey de dinler; romanlar vasıtasıyla zihninde hayata dair çeşitli görüşler ve kavramlar şekillenir. Bunlardan bir tanesi de *Paul ve Virginie*'dir. Bihruz Bey, Çamlıca Bahçesi'nde Periveş Hanım'ı görüp âşık olduğu günden itibaren Mösyö Piyer'in kendisine okuduğu romanlar aklına gelir, zihninde kahramanların yerine kendisini ve Periveş Hanım'ı koyan Bihruz Bey, kendisini romanların dünyasına kaptırır. Alexandre Dumas'ın *La Dame aux Camélias*'sı, Alphonse Karr'ın *Ihlamurlar Altında*'sı ve Alman sanatkarı Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları* romanları da Mösyö Piyer'in kendisine okuyup uzun uzun mütalaa ettiği romanlardan birkaçıdır. Mösyö Piyer, "aşk" kavramı üzerine konuştukları bir akşam Bihruz Bey'i incittiğini fark edince, ertesi hafta derse gelirken ona "*Contes de Boccace*" hediye etmeye karar verir. Mösyö Piyer, Bihruz Bey ile arasında geçen muhavereyi eğlence olsun diye bir dostuna anlattıktan sonra ona götürmek istediği kitabı söyleyince, dostu Mösyö Piyer'e "Kont dö Bokas münasip değildir. Le zavantür de şövalye dö Foblas götürseniz daha iyi olur (*Araba Sevdası*, s. 74)." diye bir tavsiyede bulununca, bu fikir Mösyö Piyer'in de aklına yatar; ertesi hafta öğrencisine giderken, yanında bu kitabı hediye olarak götürür. Bihruz Bey'in kitapta ilgisini çeken şey ise hikâyelerden ziyade, içinde mevcut açık saçık gravürler olur.

Bihruz Bey, Periveş Hanım'a bir aşk mektubu yazmaya karar verir ve örnek bir mektup bulmak üzere, kütüphaneden iki cilt kitap çeker; bunlardan birisi Jean Jacques Rousseau'nun *Nouvelle Héloïse*'i, diğeri ise *Secrétaire des Amants* adlı küçük bir kitaptır. Bihruz Bey öncelikle *Nouvelle Héloïse*'i açar ve okumaya başlar; fakat kısa sürede bu kitaptan hiçbir şey anlayamadığını fark eder: "Binaenaleyh beyefendi iptida *Nouvelle Héloïse*'i açtı. Ötesinden berisinden okudu, anladı... anlayamadı. Çünkü kitabın ibaresi pek çetin. O ibarelerde gizlenen fikirler ise ziyade filozofik idi. Kitabı karıştırdı, gene karıştırdı, birçok karıştırdı. Nihayet kolay sandığı ve azıcık tebdilât icrasıyla kendi hal ve mevkiine tatbik kabul eder gibi gördüğü birinci mektubu lâzım gelen yerlerini hale göre tebdil ederek tercümeğe başladı ise de bu suret sökmedi (*Araba Sevdası*, s. 56-57)."

Bihruz Bey, yarım yamalak Fransızcası ile Rousseau'nun dilinden hiçbir şey anlayamaz; ama bunu gururuna yediremeyerek araştırmalarına ısrarla devam eder. Bihruz Bey, Batı'ya olan hayranlığı ve özentisi dolayısıyla Türk diline ve Türk kültürüne de yabancı kalmıştır. Türk dilinin çok yetersiz ve kaba olduğunu düşünen Bihruz Bey, Türk edebiyatının da son derece zayıf olduğuna kulaktan dolma yarım yamalak ve yalan yanlış bilgisiyle kanaat getirmiştir: "Bihruz Bey, Türklerde adam gibi şair yetişmediğini ve çünkü Türkçede şiir söylenemeyeceğini gene kendisi gibi alafranga beylerden işitmiş, Vâsıf'ın şarkıcılıktaki maharetini ise çocukluğundan beri hanelerine gelen okumuş hanımlardan anlamış, dinlemiş ve hatta şairin: 'Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol' refrenini havi manzumesini o hanımların ağzından pek çok defalar işiterek bellemiş ve iptidaları letaif kabîlinden addettiği bu refreni alafrangalık yolundaki fikir ve hissi teessür ve takarrür ettikten sonra münasebetsiz görmeye başlamış idi (*Araba Sevdası*, s. 64-65)."

Bihruz Bey, çocukluğundan aklında kalan birkaç bilgi kırıntısı doğrultusunda mektubuna Vâsıf'tan bir "kuple" ilave etmeye karar verir. Zamanında kütüphanesine yakışmadığını düşündüğünden sandıklara kaldırttığı Türkçe kitaplar arasından Vâsıf'ın *Divan-ı Eş'ar*'ını buldurup getirtir. Kitabı karıştırır, fakat Fransızca kitaplarda olduğu gibi Türkçe bilgisi de bu kitabı anlamasına kifayet etmez: "Baş tarafından sahifelere birçok göz gezdirdi. Aradığını bulamadığı, gördüğü şeylerin birçoğunu -anlamak şöyle dursun- hattâ okumaya bile muktedir olamadığı cihetle sıkılmaya ve ara sıra bıyık altından müstehziyane gülererek: 'Çince mi bunlar? Kel drol dö lângaj!' demeye başladı (Araba Sevdası, s. 66)."

Bihruz Bey, Vâsıf'ın bir kasidesinin bölümünü okuyup anlamaya çalışır, fakat kelimeleri yanlış okuduğu için, bu kaside de ona son derece manasız gelir. Araştırmalarına devam ederek Osmanlıca Lügatleri karıştırmaya başlar. Esasında kelimeyi yanlış okumuş olabileceği ihtimalini aklına bile getirmeden, sözlük yazarlarının bu kelimeleri almamış olmalarına sinirlenir ve onları alaya alır. Üstelik elindeki Lügat, Redhouse gibi bir "Batılı" tarafından kaleme alınmış olmasına karşılık, böyle bir eksiğin mevcut olması, Bihruz Bey nazarında hiç yakışık almaz (Bkz. Araba Sevdası, s. 66-67).

Bihruz Bey, epey bir vakit kalemdeki vazifesini ihmal ettiğini düşünerek bir sabah görev başına gitmek üzere evden çıkmadan önce Voltaire'in *Le Siécle de Louis XIV*'ünden okur ve birkaç satır kopya eder. Ardından evden çıkar ve Kadıköy İskelesi'ne kendisini bırakması için arabasına biner. İskelede arabasından inip vapura biner; güvertede kendisine uygun bir yer bularak oturur. Vapurda "Lâ Türki, Kuriye Doryan, Ceride-i Havadis, Vakıt, Manzume-i Efkâr!.." diye bağırarak gazeteci çocuğu yanına çağırarak bir tane "Kürye Doryan" ister. Çevresindekilerin kendisini baştan aşağı süzen bakışlarından memnun olarak gazeteyi açıp okumaya başlar. Ama okuduklarından hiçbir şey anlamaz: "Vapur iskeleden ayrılır ayrılmaz beyefendi gazeteyi açtı; baş tarafından kemal-i dikkatle mütalâaya iptidar etti ise de artikl dö fon'dan bir şey anlayamıyor, fakat anlar gibi davranıyordu. Ondan sonra kronik havadise geçti; bunları ne ise anlayabildi. [...] Bey ilân sahifelerine de şöyle bir nazar atfından sonra gazeteyi gayr-ı muntazam, gûya gelişigüzel bir surette katladı. Kemal-i zerafetle yanına bırakıverdi (Araba Sevdası, s. 110-111)."

Bihruz Bey'in bir Fransız gazetesi almasındaki amacı zaten vapurdaki diğer insanların dikkatini üzerine çekmektir ve bunu başarır. Yüzeyselliği dolayısıyla, onun gazetede ki havadisleri anlamak gibi bir kaygısı yoktur. Dünya Bihruz Bey'in umurunda değildir, zira dünya zaten onun etrafında dönmektedir. Şerif Mardin, kendisini üst sınıftan göstermek için sürekli anlaşılmasız bir dil kullanan ve toplum içinde farklı davranış sergileyen Bihruz Bey için "yeni bir Hacivat" der.²¹

Keşfi Bey, Periveş Hanım'ın öldüğü yalanını söyleyince Bihruz Bey, arkadaşına inanır ve bu duruma çok içlenir; o günün akşamında ders için gelen Mösyö Piyer'e, ölen birisinin ardından okunabilecek bir şiir tavsiye etmesini ister. Mösyö Piyer, Bihruz Bey'e De Lamartine'in *Graziella*'sını ve romanın sonundaki şiiri okumasını tavsiye eder. Yemekten

²¹ Bkz. Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma", *Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)*, 19. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 56.

sonra kitabı bulmak için kütüphanesine giden Bihruz Bey, kitabı bularak Mösyö Piyer'i beklemeye başlar; fakat Mösyö Piyer, yemeğin verdiği rehavetle çoktan tatlı bir şekerlemeye başlamıştır. İş başa düştüğünü anlayan Bihruz Bey, romanın sonundaki şiiri bularak okumaya başlar, ancak yarım yamalak Fransızcasıyla şiiri anlamayı başaramaz. Ama uzunca bir zaman boyunca bu şiiri anlayabildiği kadarıyla tercüme eder. Sürekli okur. Şiirin adı *Le Premier Regret*, yani "Birinci Teessüf"tür. Bir süre sonra bu şiiri okumaktan usanır. Bu rögrenin ikincisi, üçüncüsü ve belki dördüncüsü olması gerektiğini düşünerek Beyoğlu'ndaki kitapçı Vik'in dükkânına gider. Kitapçı ile Bihruz Bey arasında geçen diyalog son derece ironiktir:

“ – İkinci, üçüncü ve sonuncu Teessüf'ü istiyorum.

– Müellifi kim mösyö?

– Müellifi dö Lamartine, meşhur şair...

– De Lamartine'in öyle bir eseri olduğunu bilmiyorum.

– Evet, olacak.

– Hatırıma gelmiyor.

– Ne demek? Graziyella'yı okumadınız mı?

– Gençlikte belki okumuşumdur amma... Hiç hatırdadır mı?

– Siz bana Graziyella'yı bulunuz?

– İşte efendim!

– Bakınız: Lö Prömige Rögre, elbette bunun ikincisi, üçüncüsü ve bir de sonuncusu olmak lâzım gelir.

– İhtimal... Burada de Lamartine'in külliyyat-ı âsarı var, belki onların içinde aradığınız şeyler de mevcuttur, fakat ayrıca basılmamıştır (Araba Sevdası, s. 196).”

Esasında kitapçı, ikinci, üçüncü, dördüncü teessüf'ün olmadığını gayet iyi bilir; fakat müşterisi Bihruz Bey'in cehaletini yüzüne vurmamak nezaketini göstermek için bu şiirlerden habersiz olduğunu söyler.

Mösyö Piyer, bir akşam kendisine bir kitap hediye etmek istediğini söyleyerek *Manon Lescaut*'yu çıkartır ve bu romanın *Paul ve Virginie*, *Kamelyalı Kadın* gibi klasiklerden çok daha farklı bir aşk hikâyesi olduğunu söyleyerek tavsiye eder (Bkz. Araba Sevdası, s. 213). Mösyö Piyer'den romanı okumasını rica eden Bihruz Bey, Mösyö Piyer yorulup da uyumaya gidince, onun kaldığı yerden heyecanla okumaya devam eder.

Roman boyunca Bihruz Bey'in okuduğu yahut daha doğru bir şekilde ifade edilecek olursa, okumaya gayret ettiği fakat anlayamadığı eserler, onun Batı özentisinin ve çevresine Avrupai bir görüntü çizmek arzusunun bir göstergesidir. Zira Bihruz Bey, bu kitapların hiçbirini bilinçli bir biçimde tercih etmez, o sadece farklı ve modern olduğunu göstererek çevresindekileri etkilemek gayretindedir. Zaten bu tavrı onun roman boyunca komik duruma düşmesinin en büyük sebebidir. Recaizade Mahmut Ekrem, kendi kültüründen uzaklaşarak, Batı kültürüne özenen, fakat o kültürü de özümseyemediğinden dolayı arada kalan Bihruz Bey tiplmesiyle, toplumun bu dönemde ortaya çıkan belli bir kesiminin karikatürünü çizer.

SONUÇ

Tanzimat'la birlikte başlayan batılılaşma sürecinde Osmanlı aydınının Avrupa edebiyatlarının eserleriyle karşılaşması ile birlikte Türk edebiyatına yeni türler ve temaların girmesi, edebiyat dünyasında olduğu kadar toplum hayatında da önemli bir değişime neden olur. Okuryazar kişi sayısının çok düşük olduğu Tanzimat öncesi dönemden sonra gelişmeye başlayan eğitim sistemi ile doğru orantılı olarak, bilhassa ticaretin yoğun olduğu kentlerde, toplumdaki okuryazar oranında bir artış görülür. Bu yıllarda artan tercüme faaliyetleriyle birlikte Osmanlı toplumu hem yeni türleri daha yakından tanıma fırsatı bulur, hem de bu eserleri okudukça Batılı hayat tarzını tanımaya başlar.²² Bu okuma sürecinde batı edebiyatından bazen tesadüfi bazen de Avrupa edebiyatı akımlarında öne çıkan eserlerin seçimiyle oluşan bir “okuma kültürü” oluşur.²³

Ahmet Midhat Efendi, eserlerinde ansiklopedist yaklaşımıyla dünyadaki gelişmelerden okurunu haberdar ederken XIX. yüzyılda Türk sosyal değişiminin seyrini somut biçimde işler. Mizancı Murat toplumda yaşanan ahlaki çözülmeye dikkati çeker ve o yıllarda yayımlanan gerek telif gerekse tercüme romanların bu çözülmeyi hızlandırdığı düşüncesiyle *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* adlı romanını kaleme alır. Amacı bir “gelecek romanı” özelliği taşıyan bu eserinde yarattığı kahramanlarla gelecek nesillere sağlam örnekler vermektir. Recaizade Mahmut Ekrem ise Batı özentisi ile toplumda yaygınlaşan alafrangalığın eleştirir ve bu tiplerin okuma alışkanlıklarını vererek belirginleştirdiği yüzeysellik probleminde işaret eder.

Bu çalışmada incelenen eserlerde kahramanların okumaları ve yazarların farklı yöntemlerle işaret ettiği eserlerden hareketle dönemin “okuma kültürü”ne ilişkin şu hususlar tespit edilebilir:

1. *Doğu Kaynaklarından Beslenme*: Ahmet Midhat Efendi'nin kimi romanlarında kahramanlar, Batı'nın yanı sıra Doğu kaynaklarından da beslenir. Yazar, bu hususu Doğulu ile Batılıları karşı karşıya getirdiği romanlarında, özellikle vurgular. Râkım Efendi (*Felâton Bey ile Râkım Efendi*) ve Nasuh Efendi (*Paris'te Bir Türk*), Batılı kahramanların karşısında derin bilgileri ve kültürleri ile dimdik dururlar ve Doğulu eserlerden bahsettikleri zamanlarda Batılıları kendilerine hayran bırakırlar. Buna karşılık Recaizade Mahmut Ekrem'in olumsuz kahramanı Bihruz Bey (*Araba Sevdası*) Batı hayranlığı sonucu kendi kültürüne yabancılaşmıştır. Yerli eserlere karşı önyargılı ve küçümserbir tavır sergileyen, okumaları sadece batı merkezli ve yüzeysel olan Bihruz Bey, tavrı ve tavrını şekillendiren bu özellikleriyle okurun gözünde komik duruma düşer. Bununla birlikte Bihruz Bey'in Batı kaynaklarından beslenişi de sathidir ve bu durum onun, yaşadığı dünyayı okuduğu romanlar çerçevesinde, yüzeysel olarak algılamasına sebep olur.

2. *Batı Kaynaklarından Beslenme*: Tanzimat yazarları, eserlerinde zaman zaman Türk okurunun beğenisini kazanmış olan Batılı eserlere çeşitli göndermelerde bulunurlar. Bilhassa,

²² Fransızca ve Fransız edebiyatının Tanzimat yazarları üzerindeki etkisinin incelendiği çok değerli bir çalışma için Bkz. Cevdet Perin, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, 1. bs., İstanbul, Pulhan Matbaası, 1946, 278 s.

²³ Konuya ilişkin hazırlanmış olan bir tabloyu incelemek için Bkz. Mehmet Onur Hasdedeoğlu, *Sosyal Değişimin Aracı Olarak Roman (1872-1896)*, Prof. Dr. Emel Kefeli (Dan.), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2013, 406 s. (Basılmamış Doktora Tezi).

Paul ve Virginie (Bernardin de Saint-Pierre) ile *Kamelyalı Kadın* (Alexandre Dumas Fils) romanları, bu dönemde yazarlar tarafından eserlerde sıklıkla atıf yapılan veya roman kahramanlarının beğenerek okuduğu eserler olarak ön plana çıkar. Victor Hugo, Alfred de Musset, Voltaire, Jean Jacques Rousseau, Moliere, Racine, George Sand, Lamartine, gibi Avrupa edebiyatının yazarları da adından söz edilen şahsiyetlerdir. Tanzimat romanlarında adları sıklıkla geçen bu edebî şahsiyetler, dönemin yazarlarının hangi romantik yazarlardan beslendiklerinin de bir göstergesidir. Tanzimat yazarlarının XIX. yüzyıl romantizminden etkilenmiş olmaları sonucunda Tanzimat dönemi eserlerinde romantik unsurlar yoğundur. Buna karşılık olumsuz bir tip olan Bihruz Bey, okuduğu kitapların hiçbirini bilinçli bir biçimde tercih etmez, onun aşırı Batı hayranlığı, kendi kültürüne yabancılaşmasına sebep olmasının yanı sıra Batı kültürünü de doğru biçimde anlamasına engel olur. Onun Batı kaynaklarından beslenişi de sathidir ve yaşadığı dünyayı okuduğu romanlar çerçevesinde, yüzeysel biçimde algılamasına sebep olur.

3. *Sürelî Yayınlar*: Tanzimat döneminde gazeteler, yazarların yetiştiği okullar olmanın yanı sıra, insanın dış dünya ve çevresi ile kurduğu ilişkinin şekillenmesi hususunda da önemli bir pay sahibidir. Bu dönem romanlarında zaman zaman kahramanların yerli veya yabancı sürelî yayınları okuduğu ve bu yöntemle yazarların bu kaynaklara dikkat çektiği görülür. Ahmet Midhat Efendi *Müşahedat* romanında Siranuş Hanım'ı beklerken bir kahveye girer ve burada *İllustration*, *Le Mond Illustré* ve *Grafik* gazetelerini okur. *Zehra* romanının kahramanı Suphi de bir gün Kadıköy Kıraathanesi'nde *Tarik* gazetesi okur. *Vah* romanının olumsuz kahramanı Behçet Bey için ise kitap ve sürelî yayınları takip etmek, bilgi edinme fonksiyonundan ziyade farklılık yaratma ve gösteriş unsuru olarak ön plana çıkar. Behçet Bey, bu sebeple bazı resimli Avrupa gazetelerine abonedir. *Araba Sevdası*'nın Bihruz Bey'i de Behçet Bey gibi gösteriş meraklısı bir alafrangadır. Bihruz Bey, vapur seyahati esnasında çevresinin dikkatini çekebilmek için bir Fransız gazetesi alır fakat okuduklarından hiçbir şey anlamaz. Burada da yabancı gazete okumak farklılığın/alafrangalığın bir göstergesi olarak kullanılır.

4. *Kadınların Okuma Kültürü*: Bu dönem romanlarında yer alan kimi kadın kahramanlar aracılığıyla romanların kadınlar üzerindeki etkisi ve hayat tarzlarını şekillendirmesi yönündeki etkileri görülür. *Sergüzeşt* romanının başkahramanı Dilber, gündelik işlerini bitirdiği vakit *Paul ve Virginie* romanını okur ve bu eser onda derin tesirler bırakır. *Muhadarat* romanının kahramanlarından Fevkiye okuryazar bir kadındır. Fakat hayat tecrübesi az olan Fevkiye, dünyaya okuduğu romanların penceresinden bakar. Romanın başkahramanı Fazıla, en yakın arkadaşının başına gelebilecek kötülükler hususunda onu uyarmak için çareyi Fevkiye'nin okuduğu romanlara göndermeler yapmakta bulur. *İffet* romanının başkahramanı İffet de eğitilmiş ve çok okuyan bir kadın kahraman olarak çizilir. İffet, yatılı okulda okuduğu yıllarda Lamartine, Musset, Hugo gibi pek çok romantik sanatkarın eserlerini okur, bununla da kalmaz okuduğu kimi eserleri tercüme eder. Romanın anlatıcı kişisi Hüseyin, İffet ile Latif'in hikâyesini dinleyince, Paul ve Virginie'yi hatırlar. *Zehra* romanının kahramanı Zehra ise yine dünya görüşünü okuduğu romanlar çerçevesinde şekillendiren bir diğer kadın kahramandır. Bu kadın kahramanlar, iyi bir eğitim almalarına

bağlı olarak gerçek dünya ile romanların kurmaca dünyası arasında kalır ve bu durum onların doğru kararlar almalarına engel teşkil eder. Bu örnekler, Flaubert'in *Madam Bovary* adlı romanından mülhem olarak dünya edebiyatına "bovarizm" olarak giren "hayal-hakikat" tezadının Türk edebiyatındaki ilk belirgin örnekleri arasında sayılabilir.

Tanzimat dönemi roman kahramanlarının okuma kültürü, bir anlamda Türk okurunun Batılılaşma süreci ile birlikte o yıllarda değişen ve yeniden şekillenen edebî zevklerinin de bir göstergesidir. Bu dönemde okunan eserler ve süreli yayınlar Türk okurun zevkleri, bakış açıları ve hayat tarzının göstergeleridir. Yazarlar okuma kültürüne ilişkin toplumda gözlemledikleri değişimlerle ilgili görüşlerini de eserlerine yansıtırlar. Bu noktada yarattıkları olumlu kahramanlar kadar olumsuz kahramanlar da toplumun bilinçlendirilmesi bakımından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Midhat Efendi, *Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar*, haz. Ali Şükrü Çoruk, 1. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, 433 s.
- Ahmet Midhat Efendi, *Felâh Bey ile Rakım Efendi*, haz. Necat Birinci, 1. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, 345 s.
- Ahmet Midhat Efendi, *Süleyman Muslî*, haz. Fatih Andı, 1. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, 217 s.
- Ahmet Midhat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, haz. Erol Ülgen, 1. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, 532 s.
- Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, haz. Nuri Sağlam, 1. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, 213 s.
- Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, haz. Kâzım Yetiş, 1. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, 295 s.
- Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, 1. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, 195 s.
- Ahmet Midhat Efendi, *Müşahadat*, haz. Necat Birinci, 1. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, 374 s.
- Ahmet Midhat Efendi, *Letaif-i Rivayat*, haz. Sabahattin Çağın; Fazıl Gökçek, 1. bs., İstanbul, Çağrı Yayınları, 2001, 880 s.
- BAYDAR Mustafa (haz.), *Ahmet Midhat Efendi Hayatı, Sanatı, Eserleri*, 1. bs., İstanbul, Varlık Yayınevi, 1954, s.
- BERKES Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, 15. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, 598 s.
- FAROQHİ Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç, 7. bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, 406 s.

- Fatma Aliye Hanım, *Muhadarat*, haz. Fazıl Gökçek, 1. bs., İstanbul, Özgür Yayınları, 2012, 384 s.
- FINN Robert P., *Türk Romanı (İlk Dönem/1872-1900)*, çev. Tomris Uyar, 1. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1984, 244 s.
- GÜRPINAR Hüseyin Rahmi, *İffet*, haz. Emre Taylan, 1. bs., İstanbul, Everest Yayınları, 2011, 160 s.
- HASDEDEOĞLU Mehmet Onur, *Sosyal Değişimin Aracı Olarak Roman (1872-1896)*, Prof. Dr. Emel Kefeli (Dan.), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2013, 406 s. (Basılmamış Doktora Tezi).
- KARPAT Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, çev. Onur Güneş Ayas, 1.bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, 287 s.
- MARDİN Şerif, *Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)*, 19. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, 366 s.
- Mehmed Murat, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, haz. Tacettin Şimşek, 2. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2005, 376 s.
- Nabizade Nazım, *Zehra*, haz. Özlem Fedai, 1. bs., İstanbul, Özgür Yayınları, 2004, 170 s.
- PERİN Cevdet, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, 1. bs., İstanbul, Pulhan Matbaası, 1946, 278 s.
- Recaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*, haz. Seyit Kemal Karaalioğlu, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, yy, 239 s.
- QUATAERT Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, 3. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, 299 s.
- Sami Paşazade Sezai, *Sergüzeşt*, haz. Zeynep Kerman, 1. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003, 78 s.